УДК 811.111'373.7
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.43.2.36

Кузнєцова І. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Національного університету «Запорізька політехніка»

Артеменкова О. К.,
студентка кафедри теорії та практики перекладу
Національного університету «Запорізька політехніка»

ЗНАЧЕННЯ ОРНІТОНІМІВ У СКЛАДІ АНГЛОМОВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Анотація. Ця стаття присвячена аналізу англомовних фразеологізмів, які репрезентують концепт «Птах». У зв'язку з тим, що фразеологічні одиниці вважаються одним із найбільш яскравих проявів національно-культурної специфіки мови, віддзеркалюючи, насамперед, національні особливості, уявлення про носіїв мови, історію народу, його побут і світогляд, варто зазначити, що фразеологічні одиниці, що містять власне назви тварин, зокрема й птахів, передають почуття, реакції та емоції людини, таким чином утворюючи ціннісну картину світу.

Існує загальноприйнятий підхід до осмислення світу людини через понятійну сферу тваринного світу, через всю історію людської культури, оскільки тваринний світ завжди відігравав важливу роль у житті англійського народу, який вірив, що між людиною та твариною немає суттєвої різниці. Ще з давніх часів тварини для людей слугують не тільки джерелом їжі та одягу, але й ознакою багатьох людських якостей – як фізичних, так і моральних. Тому чимало фразеологізмів досліджуваної мови пов'язані з тваринами, зокрема птахами, оскільки їм властиві життєва мудрість, проникливий здоровий глузд, гумор та інші позитивні якості.

Водночас актуальність статті полягає в дослідженні фразеологічних одиниць із компонентом «птах» у сучасній англійській мові, оскільки нині фразеологія залишається об'єктом численних досліджень, а особлива увага приділяється саме вивченню фразеологічних одиниць, об'єднаних загальним компонентом. Серед фразеологізмів із найменуванням окремих компонентів важливо виділити групу фразеологічних одиниць, якими прийнято позначати найменування птахів, використовуючи при цьому термін «орнітоніми», оскільки ця група слів представлена в усіх мовах, а чимала її частина належить до активного складу лексики, що пояснюється значною роллю птахів у світі людей.

У роботі наведено приклади фразеологічних одиниць із компонентом «птах», відібраних зі словників та сайтів у мережі Інтернет, та їх переклад українською мовою, що дає змогу правильно зрозуміти національний характер народу, його культуру і історію, виступаючи як універсальний культурний принцип метафоризації, що охоплює концептуальний каркас картини світу.

Також у роботі проаналізовано особливості вживання англомовних орнітонімів, що відображають неідентичні сторони реалій різних народів, виділення відмінних відносин між цими реаліями, залежно від національно-культурних традицій, географічних і соціально-економічних умов життя носіїв мови [1, с. 66].

Розглянуто різноманітні ознаки, приховані у фразеологічних одиницях із компонентом-орнітонімом, переважна кількість ознак свідчить про те, що концепт «Птах» охоплює різні види птахів від дрібних до великих, надаючи їм різні додаткові конотації та ознаки, які знаходять своє відображення на внутрішній формі. Тому характерною рисою орнітонімов є високий ступінь ідіоматичності й образності із сильним змістом номінативності. У висновках зазначено основні характеристики та ознаки орнітонімів, що, безсумнівно, є дуже різноманітним і експресивним пластом лексичних одиниць.

Ключові слова: концепт, фразеологізм, орнітонім, метафоризація.

Постановка проблеми. Птахи ще в далекому минулому відігравали важливу роль у повсякденному житті людей, всюди їх супроводжуючи: у праці, на полюванні, в мріях – коли погляд спрямовується до неба, оскільки з усіх живих істот лише вони можуть до нього досягнути. Спочатку орнітоніми номінували конкретні явища, але кожна одиниця словникового складу мови вже за самою своєю природою схильна до полісемантизації, тому поступово в орнітонімах накопилася чимала кількість багатопланової символіки, що призвело до втілення в них національно-культурних особливостей мислення. Актуальність роботи зумовлюється активним вживанням орнітонімів у літературній мові, територіальних і соціальних діалектах, просторіччі, що пояснюється значною роллю птахів у світі людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Назви птахів, як і назви тварин, давно і успішно досліджуються в науці про мову, а фразеологічні одиниці з компонентом-орнітонімом останнім часом привертають увагу мовознавців, які вивчають їх із різних точок зору: структури, семантики, граматичних особливостей, визначаючи їх багатозначність, синонімічні і антонімічні відносини. Питанню орнітонімів присвячені роботи Н.Д. Пименової «Порівняльний аналіз фразеологічних одиниць із компонентом-орнітонімом в англійській та турецькій мовах» (2002), О.Б. Симакової «Лексико-семантична група «Орнітоніми» (на матеріалі російської та французької мов)» (2004), Т.В. Козлової «Семантика фразеологізмів із назвами тварин в сучасній російській мові» (2003), Т.В. Хахалкіної «Нганасанська зоосемія в становленні і розвитку» (2002), Ю.Л. Лясоти «Англійська зоосемія» (1984), Л.Ю. Гусєвої «Орнітоніми в фольклорному тексті» (1996) та інших.

О.Б. Симакова визначила орнітонім як «номінативну одиницю, представлену окремим словом або словосполученням, яка служить для виділення, індивідуалізації та ідентифікації званої птиці серед інших птахів» [2, с. 11]. Орнітоніми є однією з найчисельніших і різноманітних груп фразеологічного фонду і мають досить широку область функціонування, один і той самий орнітонім у різних мовах може бути пов'язаний із різними рисами характеру людини, може вживатися в різних значеннях.

Говорячи про значення орнітоніма, А.В. Лємов зазначив, що, як і значення будь-якого іншого слова, це «елемент структури знакової ситуації, який забезпечує асоціативний зв'язок плану вираження лексичної одиниці з її денотатом і її поняттям» [3, с. 18]. Оскільки це стосується орнітонімів, під денотатом розуміється окремий птах, а поняття виступає як уявлення про денотат у межах мовної або соціальної спільності.

Досліджуючи орнітонімічну лексику, більшість лінгвістів погоджуються із тим, що одним із найбільш результативних і ефективних способів є дефініційний аналіз. Цей спосіб полягає у використанні порівняльних досліджень, які слугують досить ефективною методикою мікролінгвістики, в разі застосування якої, за словами В.Г. Гака, «дослідження йде вглиб мовних форм, завдяки чому вчені в змозі виявити характерні особливості слова і його семантики загалом» [4, с. 13].

Етимологічні дослідження дають змогу проаналізувати і порівняти видозмінюваний культурно-символічний сенс, відбитий у найменуваннях тварин [5, с. 17]. Історія і етимологія кожного фразеологізму вивчається в непрямолінійній залежності від якихось «універсальних» схем переосмислення словосполучень, ступеня семантичної неподільності компонентів і ступеня поступової втрати лексичного значення слів у словосполученнях. Орнітоніми становлять великий інтерес із точки зору етимології. Наприклад, асоціації сови з мудрістю ведуть свій початок від Давніх Афін, де сова вважалася атрибутом богині мудрості і навчання Афіни Пронойі. Афінській традиції завдячують походженням мудра сова в європейських казках і байках і емблематичне зображення мудрості – сова, що сидить на стосі книжок, а також ідіома «вчена сова» щодо вчених, мерехтливих, подібно цим птахам, за скельцями окулярів.

Як зазначає А.М. Кузнецов, більшість словників в основному дає нам досить вірну картину словникових значень слів і їхніх семантичних компонентів [6, с. 85]. Проте найменування птахів, що зафіксовані в словниках різних мов, можуть бути відсутні у словнику тієї чи іншої мови через різні умови життя носіїв мови, географічне положення або національно-культурні традиції.

Метою статті є виявлення особливостей вживання орнітонімів, що є частиною фразеологічного лексичного складу англійської мови, та їхніх концептуальних ознак.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічні одиниці, в яких головна роль належить найменуванням птахів – орнітонімам, відображають багатовікові спостереження людини над зовнішнім виглядом, поведінкою та звичками птахів, будучи тим самим культурно-інформаційним фондом [7, с. 11]. Все це знаходить відображення в лексичному фонді різних мов, що призвело до появи нових наукових термінів, якими прийнято позначати найменування тварин, птахів, комах та інших. До таких термінів належить термін «орнітонім» [8, с. 14]. Значення орнітонімів, що вживаються в мові досить часто і широко, націлене на алегоричне позначення людини, найчастіше метафоричне, стилістично підкреслене, наділене явно експресивними семантико-стилістичними відтінками.

У людини чимало асоціацій зі словом «птах». Певні ознаки птиці та її поведінки виявляються відправною точкою її символізації. Однією з найголовніших фізичних здатностей птаха залишається здатність літати. Ця ознака реалізується на рівні комунікативних фразеологічних одиниць, а саме: ***to go like a bird*** *– рухатися дуже швидко;* ***the bird is (has) flown*** *– занадто пізно;* ***a bird is known by its flight*** *– видно пташку по польоту;* ***a bird's eye view of smth*** *– погляд із висоти пташиного польоту.* Політ птахів, легкість і швидкість пересування птахів відображають у фразеологічних одиницях із компонентом-орнітонітом ознаку швидкості та легкості виконання людиною роботи. Наряду з розглянутою ознакою здатності польоту у птахів у цьому виразі також представлена семантика ознаки любові до волі. Субстантивна фразеологічна одиниця ***John Grey's bird*** також володіє семантикою свободи. Ця фразеологічна одиниця походить від вірша Джона Грея "Bird at the Window" і супроводжується в словнику прикладом: ***The Greene knight was amongst the rest like John Greyes bird that ventured with the best***. У цій фразеологічній одиниці реалізується концептуальна ознака – «птах любить свободу».

В англійській мові для характеристики досвідченої людини, яку важко обдурити, також використовуються стійкі вирази: ***an old bird*** *– стріляний горобець,* ***solemn (wise) as an owl*** *– мудрий як сова.* Відсутність досвіду і наївність людини у фразеології англійської мови фіксується за допомогою різних образів: ***spring chicken*** *– жовторотий юнак,* ***knee-high to a grasshopper*** *– новачок, простак,* ***silly as a goose*** *– дурний як гусак.*

Для характеристики зовнішнього вигляду людини використовуються різні образи, найбільш використовуваним з яких є ***ugly duckling*** у значенні *«бридке каченя»,* тобто *красивий дорослий, який у дитинстві був несимпатичний.*

У низці фразеологічних одиниць дуже часто відбувається метафоричне перенесення позитивних якостей тварини на людину, наприклад: працьовитість ***early bird catches the worm*** *– хто рано встає, на того удача чекає,* волелюбність і незалежність ***(as) free as a bird*** *– вільний* тощо.

Для характеристики людини, що відрізняється від інших, використовують такі фразеологічні одиниці: ***a rare bird*** *– рідкісний птах,* ***a black swan*** *– чорний лебідь,* ***a white crow*** *– біла ворона.*

Для характеристики положення людини в суспільстві, її стосунків у родині або міжособистісних стосунків: ***seagull manager*** *– галасливий і безглуздий менеджер,* ***the cock of the school*** *– перший забіяка в школі* тощо.

Використовуючи фразеологічні одиниці з компонентом-орнітонімом, нерідко можна описати чи звернути увагу на риси характеру людини. Наприклад, ***chatter like a magpie*** *– тріщати як сорока;* ***a fighting cock*** *– забіяка, забіякувата людина,* ***the cock of the school*** *– перший забіяка в школі,* ***the cock of the loft*** *– важлива персона, господар становища,* ***a lame duck*** *– невдача, невдаха, слабак.*

Загалом у поведінці птахів знайдеться чимало ознак, які можуть трактуватися по-різному: і позитивно, і негативно – залежно від ситуації і прагматичного наміру мовця. Птахи люблять свободу, збираються в зграї, іноді приносять

погані звістки, вони безтурботні, добре бачать все зверху, швидко пересуваються і мало їдять, мають гарне пір'я, прокидаються дуже рано, іноді схожі один на одного. Ці особливості її поведінки лягають в основу метафоричних переосмислень. У фразеологічних одиницях, що розуміються нами в найширшому сенсі, виділяються такі якості птиці, як її легкість, невагомість, свобода, вільність польоту, порівняна нешкідливість, беззахисність, досвідченість, обережність, швидкість, доброчинність, краса, привабливість, унікальність, працьовитість, заподіяння мінімальної шкоди людині порівняно з іншими представниками фауни, скромні потреби в їжі, балакучість, рознесення пліток та поганих новин тощо. Таким чином, образ птаха, що закладений у фразеологічній одиниці, може володіти як позитивними, так і негативними конотаціями. Все це знаходить відображення у фразеологічному фонді англійської мови, де присутні всі ці якості: ***(as) free as a bird*** *– вільний,* ***for the birds*** *– некорисний,* ***bird brain*** *– курячі мізки,* ***like a bird*** *– швидко, дуже легко,* ***the bird is (has) flown*** *– занадо пізно,* ***to eat like a bird*** *– дуже мало їсти,* ***to sing like a bird*** *– гарно співати* тощо.

Варто зазначити, що слово «птах» в англійській культурі в основному викликає асоціацію зі співочим, ранковим, невеликим птахом, а не з хижим, нічним або водоплавним. Проте в мовній картині англійської мови задіяні назви як домашніх птахів, так і диких, які беруть участь в образній мотивації. Серед домашніх птахів це: *hen, chicken – курка, goose – гусак; duck – качка; cock – півень; drake – селезень.* А до складу диких птахів можна зарахувати таких: *bird – птах; sparrow – горобець; magpie – сорока; crow – ворона; lark – жайворонок; rook – грач; hawk – яструб; eagle – орел; owl – сова; pigeon – голуб.*

У зв'язку з тим, що птахам відведене місце в народній картині світу, яка, як відомо, передує науковій, варто зазначити, що їх образи в фольклорі, немов дзеркало, відображають загальні риси народних персонажів нації. Як би далеко не просунулася наука, в казках, притчах і піснях народів птиці залишаться такими, якими побачили їх наші предки, і це відображене в мові сприйняття являє собою невід'ємний сегмент національної картини світу. Для англійського фольклору традиційним є протиставлення «hen (курка)» – «cock (півень)», тобто мається на увазі «жінка» – «чоловік». В англійській мові прикладами можуть служити: ***«Cock-and-hen club»*** – букв. *«Клуб півня і курки»*, що в американській розмовній мові означає «клуб, куди допускаються і чоловіки, і жінки»; ***«Hen party»*** – букв. *«Вечірка курей»* означає вечірку, на яку збираються жінки, щоб попліткувати.

На стилістичному рівні орнітоніми поділяються на три групи: наукові позначення птахів, діалектизми і загальновживані або традиційні найменування [9, с. 95]. До першої групи належать такі позначення птахів, які використовуються в орнітології – одному з розділів зоології, що відповідає за вивчення птахів. Найменування цієї групи прийнято зараховувати до спеціальної, професійної лексики, яка ділиться на термінологію і номенклатуру. На відміну від першої групи, діалектизми використовуються в більш обмежеників та ненормативній сфері. У рамках останньої групи найменування птахів відповідають вимогам літературної мови і активно та часто вживаються основною частиною населення якої-небудь країни. Саме ця група становить особливий інтерес для багатьох досліджень, оскільки орнітоніми, що входять до її складу, активно використовуються у процесі утворення фразеологічних одиниць.

Висновки. Таким чином, орнітоніми у складі фразеологічних одиниць кодують культуру, традиції та історію народу. Фразеологічні одиниці, що включають у себе найменування птахів, найбільш тісно пов'язаних із людиною в процесі її культурно-історичного розвитку, відображають специфіку усвідомленого світосприйняття носіїв мови. Оскільки для фразеологічних одиниць характерною рисою є експресивність, хоч вона і не є обов'язковою, орнітоніми на рівні своєї внутрішньої форми мають як позитивні, так і негативні конотації та характеристики. До позитивних характеристик належать швидкість, досвідченість, обережність, доброчинність, краса, унікальність, а до негативних – позбавлення волі, погані звістки, балакучість та інші.

Перспективи подальшого аналізу автори вбачають у вивченні фразеологізмів із компонентом «птах» та їхніх лексико-семантичних та функціональних особливостей.

Література:

1. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии. *Вопросы языкознания*. 1997. № 6. С. 37–48.
2. Симакова О.Б. Лексико-семантическая группа «Орнитонимы» (на материале русского и французского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / ПГПУ им. В.Г. Белинского. Пенза, 2003. 293 с.
3. Лемов А.В. Система, структура и функционирование научного термина: на материале русской лингвистической терминологии : дис. … д-ра филол. наук. Саранск, 2000. 359 с.
4. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология. Москва : Международные отношения, 1977. 264 с.
5. Киндря Н.А. Английские и русские фразеологизмы с компонентом-зоонимом в свете истории и культуры : автореф. дис. … фил. наук : 10.02.20 / Военный университет МО РФ. Москва, 2005. 24 с.
6. Кузнецов А.М. Проблемы компонентного анализа в лексике. Научно-аналитический обзор. Москва : Наука, 1980. 231 с.
7. Бурвинова Н.Д., Брагина А.А. Мир животных в мире слов. Москва : Московский лицей, 1996. 122 с.
8. Пименова Н.Д. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с компонентом-орнитонимом в английском и турецком языках : дис. ... канд. филол. наук. Казань, 2002. 189 с.
9. Костина Н.Ю. Названия птиц как специфическая группа слов (на материале русского и английского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / ПГПУ им. В.Г. Белинского. Орел, 2004. 206 с.

Kuznietsova I., Artemenkova O. The value of ornithonyms in the composition of English phraseological units

Summary. This article is devoted to the analysis of English phraseological units that represent the concept of «Bird». Due to the fact that phraseological units are considered to be one of the most striking manifestations of national-cultural specificity of language, reflecting, above all, national characteristics, views about native language, history of the people, their life and mindset, it should be noted that phraseological units, containing the actual names of animals and birds, facilitate expression of feelings, reactions, emotional human life in general, forming and labeling a valuable worldview.

There is a generally accepted approach to understanding the human world through the conceptual sphere of the animal world, for the entire history of human culture, since the animal world has always played an important role in the life of the English people, who believed that there is no significant difference between man and animal. Since ancient times, animals for people are not only a source of food and clothing, but also a sign of many human qualities – both physical and moral. Therefore, many

phraseological units of the studied language are associated with animals, including birds, because they are inherent in life wisdom, astute common sense, humor, and other positive qualities.

At the same time, it remains relevant to study phraseological units with the «bird» component in modern English, since currently phraseology remains the object of numerous studies, and special attention is paid to the study of phraseological units, united by a common component. Among the phraseological units with the names of individual components, it is important to distinguish a group of phraseological units that are used to designate the name of birds, using the term "ornithonyms". This group of words is represented in all languages, and most of it belongs to the active vocabulary, due to the significant role of birds in the world of people.

The paper gives examples of phraseological units with the «bird» component, selected from dictionaries and websites on the Internet, and their translation into Ukrainian, which enables to understand correctly the national character of the people, their culture and history, acting as a universal cultural principle of metaphorization, covering the conceptual framework of the worldview.

Also, the peculiarities of the use of English-speaking ornithonyms are analyzed in the paper, reflecting the non-identical sides of the realities of different nations and highlighting the different relations between these realities, depending on national-cultural traditions, geographical and socio-economic conditions of native speakers life [1, p. 66].

Various features hidden in phraseological units with an ornithonym component have been considered. The sheer number of features indicates that the concept of "Bird" encompasses different species of birds from small to large, giving them various additional connotations and features that are reflected internally. Hence, the characteristic feature of ornithonyms is a high degree of idiomaticity and imagery with a strong content of naming unit. The findings outline the basic characteristics and characteristics of ornithonyms, which are undoubtedly a very diverse and expressive layer of lexical units.

Key words: concept, phraseological unit, ornithonym, metaphorization.